

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ РИВОЖЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА БОШҚАРУВ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДАГИ ЎРНИ

Акромов Аваз Алишерович

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар

Маҳкамаси ҳузуридаги БТОМ тингловчиси

Замонавий ривожланиш кишилиқ жамияти олдида бир қатор муаммоларни келтириб чиқармоқдаки, улардан иқтисодий тизимни янги “саноат инқилоби 4.0” деб номланган технологик инқилоб келтириб чиқарадиган, иқтисодий маконни рақамлаштириш жараёнида шаклланган янги шароитларга мослаштириш ҳал қилувчи омиллардан бири сифатида юзага кўтарилди.

Бундай ўзгаришлар инсоният ҳаётида туб ўзгаришларни келтириб чиқаради, уларнинг асосини миллий иқтисодиётнинг барча соҳаларида, энг кенг доирадаги технологик ютуқлар натижасида юзага келадиган туб ўзгаришлар ҳисобланади. Иқтисодиётни рақамлаштириш бу ҳодисанинг асосий таркибий қисмларидан биридир.

Ривожланаётган мамлакатларда рақамли иқтисодиёт улуши ҳар йили 15-25 фоизга ўсиб боришини таъкидлаш лозим, шунинг учун иқтисодий тизимларни рақамлаштириш жараёнларига мослаштириш бўйича мақбул чораларни излаш илмий тадқиқотларнинг муҳим йўналиши ҳисобланади.

"Рақамли иқтисодиёт" атамасининг замонавий тушунчаси 1995 йилда америкалик олим Н. Негропonte тадқиқотлари туфайли илмий муомалага кирди, у биринчи навбатда ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) ривожланиши билан боғланди. Ушбу нуқтаи назар АКТнинг жамият иқтисодий ҳаётини рақамлаштиришга таъсирининг умумий тушунчасини акс эттиради ва технологик омилни ўрганилаётган ҳодисанинг кўринишини белгилайдиган асосий ҳал қилувчи омил сифатида тавсифлайди.

Худди шу даврда Л. Маржгеро ўрганилаётган ҳодисанинг таркибий қисмларига аниқлик киритди (Интернетнинг кенгайиши; товарларни рақамли етказиб бериш; электрон тижорат; жисмоний товарларнинг чакана савдоси). Шунингдек, рақамли иқтисодиётнинг тузилиши Р. Клинг ва Р. Ламб томонидан таҳлил қилинган бўлиб, улар элементар таркиб орасида қуйидаги қисмларни аниқладилар: аралаш рақамли маҳсулотлар; рақамли технологиялар орқали етказиб бериладиган маҳсулотлар; АТ-саноат. Таркибий элементларга нисбатан бу қарашлар қарама-қарши бўлмай, фақат муаллифлар тадқиқотда турли мезон белгиларидан фойдаланганликларини

билдиради. Ушбу ҳолат "рақамли иқтисодиёт" атамасининг кўп ўлчовлилигини кўрсатади.

Рақамли технологияларни ривожлантириш кўлами ва уларни жамиятнинг иқтисодий ҳаётига татбиқ этиш тўғрисида McKinsey Глобал институти олимлари ҳам рақамлаштиришга олиб келадиган ўзгаришларнинг туб моҳияти ва аҳамиятига ишора қиладилар¹. Рақамли иқтисодиёт "бу деярли барча ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётига у ёки бу даражада таъсир кўрсатадиган объектив шартли жараён". Жамият тараққиёти иқтисодий тизимларнинг нафақат макроиқтисодий ва микроиқтисодий даражада, балки глобал миқёсда ривожланиш жараёнини белгилаб берди.

Ушбу ҳолат аксарият жаҳон кучларининг иқтисодий сиёсати доирасида амалга оширилган турли стратегик давлат дастурларини яратишга асос бўлди. Қуйидаги дастурларни мисол сифатида келтириш мумкин: Рақамли Иқтисодиёт (АҚШ), Интернет Иқтисодиёт (Хитой), Индустрије 4.0 (Германия), Рақамли Иқтисодиёт (Россия) ва бошқалар.

Рақамли иқтисодиёт атамасини ўрганишга ягона ёндошув мавжуд эмас.

Рақамли иқтисодиётни қуйи тизим, тизимли иқтисодиётнинг ишлаши ва ривожланишининг электрон механизми сифатида кўриб чиқиш мумкин, шунингдек, ахборот-коммуникация технологияларига асосланган такрор ишлаб чиқариш жараёни доирасида иқтисодий муносабатларни акс эттирувчи моделни ифодалайди. Рақамли иқтисодиётни қуйи тизим сифатида намоиш этишнинг юқоридаги концепциясини тўлдириб, таҳлил қилинган бизнеснинг модели доирасида ишлайдиган компаниялар томонидан намоиш этиладиган иқтисодиётнинг бир қисмини кўриб чиққан Р.Бух ва Р.Хикснинг рақамли маҳсулотлар ёки хизматларга асосланган фикрларини келтириш мақсадга мувофиқдир. Бундан ташқари, бундай товарларни ишлаб чиқариш жараёнининг ўзи рақамли технологиялар билан боғлиқ. Ушбу ёндашувда рақамлаштириш жараёнларини таҳлил қилиш ва уларнинг бошқарувнинг микроиқтисодий даражасига таъсири ҳақида гап кетади.

Жаҳон банки томонидан ўрганилаётган концепцияга бироз бошқача таъриф берилган ва "рақамли иқтисодиёт" бу ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишга асосланган ижтимоий-иқтисодий ва маданий муносабатлар тизими деб тушунтирилган. Ушбу таъриф ўрганилаётган ҳодисани тизимли равишда идрок этишини билдиради, аммо жамият тараққиёти жараёнида пайдо бўладиган ва ўзгариб турадиган муносабатларнинг бутун мажмуасини умумий маънода белгилаш ва тақдим этиш мақсадга мувофиқроқ бўлади.

Юқорида муҳокама қилинган жиҳатларга институционал таркибни кўшган ҳолда шуни таъкидлаш керакки, ҳар қандай даражадаги иқтисодий

тизимда содир бўлаётган трансформациялар (рақамлаштириш туфайли) жамиятдаги "ўйин қоидаларида" тегишли ўзгаришларни талаб қилади.

Тадқиқотларимиз натижасида турли хил ёндашувлар ва илмий жамоатчиликнинг "рақамли иқтисодиёт" атамасини аниқлашга бўлган қарашларнинг эволюцион ривожланишини шартли равишда уч босқичга бўлиш мумкин:

1-босқич (1995-2000 йй.) - "рақамли иқтисодиёт" атамасининг замонавий тушунчасининг пайдо бўлиш босқичи - асосан маълум бир омил - ахборот-коммуникация технологиялари таъсирида вужудга келган ҳодиса сифатида қабул қилиниши билан тавсифланади;

2- босқич (2001-2015) - "рақамли иқтисодиёт" атамасининг шаклланиш босқичи унинг таркибий элементларини аниқлаш ва таҳлил қилиш, шунингдек уларнинг функционал йўналишини аниқлашга уриниш билан боғлиқдир;

- 3-босқич (2019 йилдан то ҳозирги кунгача) - "рақамли иқтисодиёт" атамасининг кейинги ривожланиш босқичи бу ҳодисани тизим таҳлили нуқтаи назаридан ҳар томонлама ўрганишга уринишдир, бу нафақат элементлар компонентини батафсил ўрганиш, балки шунингдек, улар ўртасидаги муносабатларни, уларнинг бир-бирига ўзаро таъсирини, шунингдек иқтисодий тизимларни рақамлаштириш жараёнларини ривожланишига тўсқинлик қиладиган ёки уни рағбатлантирадиган омилларни аниқлашни ҳам назарда тутди.

Кейинги босқич ушбу ҳодисани ўзгартириш босқичи бўлди десак муболаға бўлмайди. Ушбу жараён рақамли технологияларнинг жамият ҳаётининг барча соҳаларига таъсири нафақат ижобий томондан намоён бўлиши, балки салбий оқибатларга олиб келиши билан ҳам боғлиқдир. Шунинг учун унинг салбий оқибатларини олдини олиш ёки зарарсизлантириш учун ахборот-коммуникация технологиялари таъсири қатъий тартибга солиниши керак.

Бундай ўзгартиришлар ажралмас ва рақамли иқтисодиёт бўлган ҳар қандай иқтисодий тизим эволюциясига ҳамроҳ бўлади. Эҳтимол, бу ўзгаришлар, авваламбор, институционал ёндашув нуқтаи назаридан батафсил ўрганилар, бу нафақат уларнинг мавжудлигини очиб беради, балки янги институтлар ва муассасаларнинг пайдо бўлиши зарурлигини кўрсатиб беради. Тадқиқотда кўрсатилган "рақамли иқтисодиёт чегаралари" аллақачон институционал ўзгаришларнинг зарурияти ва аҳамиятини намоёиш этади ва шу сабабли ушбу соҳадаги илмий тадқиқотларнинг долзарблигини кўрсатади.

Шундай қилиб, маҳаллий ва хорижий тадқиқотчилар томонидан таклиф қилинган "рақамли иқтисодиёт" атамасининг турли хил талқинларини таҳлил қилиб, нисбатан қисқа эволюцияси жараёнида кўриб чиқиладиган ҳодиса уч босқични (келиб чиқиши, шаклланиши ва ривожланиши) босиб ўтди деган хулосага келиш мақсадга мувофиқдир. Ушбу босқичларни танлашга

рақамлаштириш жараёнларининг моҳиятини ва уларнинг умуман иқтисодий тизимга таъсирини аниқлашга ёндашувларнинг ўзгариши ёрдам берди. "Рақамли иқтисодиёт" атамасининг тақдим этилган даврийлашувини мукамал деб бўлмади, ва кейинги даврларда манфаатдор тадқиқотчилар томонидан тўлдирилиши ва такомиллаштирилиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 6 майдаги “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги ЎРҚ-370-сонли Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 24 апрелдаги “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4720-сонли Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги ПФ-6079-сонли ““Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.
4. Суюнов Д.Х., Хошимов Э.А. Акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарув самарадорлигини баҳолашнинг методологик жиҳатлари. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 2, март-апрель, 2018 йил. 13 бет